

Pankordizam Bernardina Rizzija

(Nastavak)

Obrati 29 ak. sa 14 obrata. Slično je sa 43 ak.

29A I OB. II OB. III OB. IV OB.

DOPPIA 8A

Obrati 57 akorda. Ima ih 28

TRIPLA 8A 57A

8A

8A BASSA

I OB. II OB. III OB. IV OB. V OB. VI OB.

3. Ljestvice

Nove ljestvice su akordičnog podrijetla i proizlaze iz sistema. Svaki akord, uzet u osnovnom položaju ili obratu, može nam dati novu ljestvicu²⁰, ne od 8 nego od čitavog niza tonova koji obuhvaćaju pojedini akord. Npr.

DUR

Silazeći jednako

9. MOL

Silazeći jednako

9. MOL

Silazeći jednako

MOL-DUR

Silazeći jednako

Bezbrojne druge ljestvice mogu se kombinirati na biti ovih akorda uzlazeći na jedan način, a silazeći na drugi. To posebno vrijedi u molu i mol-duru (miješanom načinu).

4. Modulacija

Pankordizam nije postavljanje jednog tonaliteta nad drugim nego neprekidno prelaženje iz tonaliteta u tonalitet. Modulacija proizlazi iz politonalnosti kojom sistem obiluje.²¹

U redoslijedu akorda treba paziti na dobro kretanje basa i na nutarnje glasove, koje treba voditi prema njihovoj nutranjoj težnji. To jest, treba paziti da se postepeno penju ili spuštaju. Imajmo na umu, naime da pankordizam smatra svaki ton intervala karakterističnim (osjećajnim) ne samo tercu, septimu, 9^u, 11^u.. nego i samu klicu koja je polifona te ima snagu da približuje vrlo daleke tonalitete i da ih učini sličnima.

U kvindecimnom akordu nalazimo težnju tri tonaliteta, dapače sedam. U primjeru se dobro razlikuju tonaliteti.

15A

DAPACE 7

1 2 3 1 2 3 4 5 6 7

Da bismo bolje razlikovali i označili sve tonalitet u 15. ak. obratimo se na osnovnu klicu i tada ćemo stići u polifono polje koje je savršeno u 57 ak. Uslijed ova tri proširena tona klice pomoću b , \sharp imamo osjećaj tri tonaliteta daleka jedan od drugog. Ali svaki tonalitet ima barem neki ton sličan bliskom ili dalekom tonalitetu. Stoga su svi akordi međusobno slični i mogu se istodobno slagati. Dakle, mogu se približiti i skupa muzicirati.

Redosljed spajanja akorda kojiput nije toliko pravilan, nego više estetski i slobodan u traženju Novog i Lijepog. Tako se spaja stara škola s novom, a da se ne padne u sumnjivost i nastranost. Rizzi napominje: »Neka se ne boje kompozitori da će otići u tonalnost, da neće moći završiti kompoziciju u početnom tonalitetu. Naprotiv, s lakoćom će prijeći posljednje moderne sisteme, a obogatiti se kromatikom, enharmonijom i politonalnošću ovog sistema, koji daje novu glazbu, punu osjećaja i svijetlosti.«²²

5. Instrumentalna i vokalna glazba

Velike su mogućnosti na polju instrumentalne glazbe, posebno simfonijske, jer u izvedbi može sudjelovati preko stotinu instrumenata i zvukovi se mogu proširiti preko deset oktava. »Zamislite, da slušate jednu kompoziciju za orkestar sa stotinu i više sličnih i različitih instrumenata koji su dobro postavljeni, instrumentirani, bogati motivima i raznim melodijama. Ako je sve dobro razrađeno, eto novosti u glazbi.«²³

U pankordizmu se mogu pisati lako izvedive stvari u manjim harmonijama. Tako se postižu s većim i manjim harmonijama nečuvene zvučnosti na klaviru, orguljama i orkestru.

Kako u instrumentalnoj tako i u vokalnoj glazbi mogu se postići veliki rezultati ako se pazi na mirno, bez skokova vođenje dionica. To je dokazao Rizzi u svojim manjim i većim kompozicijama.

Na koncu svega ovoga donosimo jedno pravilo B. Rizzija za pisanje novih stvari. »Da se mogu nove stvari pisati, potrebno je dobro poznavati stare.«²⁴

Osim s teoretskim djelom »Pancordismo« u poznat ćemo se letimično i s drugim umjetničkim djelima B. Rizzija pisanim u tradicionalnom duhu i novom sistemu.

D J E L A

Bernardin Rizzi je plodan skladatelj koji se uzdigao u klimi novih akcenata uvodeći nas u iskušani i siguran umjetnički svijet, s tolikom punoćom čovječne dramatičnosti. On se razvio u glazbenika koji je progovorio svojim vlastitim jezikom. Kod njega uglavnom možemo razlikovati dvije vrste glazbe: lirsku i liturgijsku.²⁵

U **lirskoj** glazbi B. Rizzi uranja svoju fantaziju u fino isklesane melodijske linije popraćene vještom orkestracijom. Svojom lirskom osjetljivošću posebno je prožeto djelo »Cantico delle Creature« (Pjesma stvorova), koje obiluje bujnošću opisivajna.

U svojim oratorijima nadišao je tradicionalnu tehniku. Teorijom i primjenom pankordizma doveo ga je do posebne zvučnosti koja do sada nije postignuta. Nije oklijevao uvesti nove instrumen-

te za postignuće posebnih efektnih boja. Susrećemo neprekidno izmjenjivanje instrumenata, zborova i sola u njegovim oratorijima kao u neprekidnom dialogu. To se posebno odražava u oratoriju »San Francesco«. Sadržaj je poetičan, a glazba spontana i jednostavna, pruža puni užitak. Ovaj oratorij emitirala je RAI 14. listopada 1957. u Torinu i ponovila više puta u drugim emisijama.

Rizzi je najviše dokazao svoju gipkost stila, tehniku izražaja i osebnost temperamenta u glasovitom oratoriju »Trittico Dantesco«. Tu je upornim radom dokazao moć svog ritma u crtanju najrazličitijih čuvstava i događaja kakve je Dante imao prolazeći kroz Pakao, Čistilište i Raj. Evo samo nekoliko citata iz dnevnog tiska prigodom izvedbe ovog djela u Rimu 1960. godine.

U »Momento sera« piše: »P. B. Rizzi, koji je već poznat po svojim kompozicijama u inozemstvu kao i kod nas (u Italiji) s oratorijem »S. Francesco«, hoće dokazati ovom novom kompozicijom kao i svojom metodom »pankordizma« zvučnost, bogatstvo raznih boja, koje do sada nisu nikad postignute...«²⁶

»L'Osservatore romano« 2—3. nov. 1960. također piše: »Još traje jeka od »Trittico Dantesco« p. B. Rizzija koju je slušala izabrana publika u velikoj dvorani Papinskog gregorijanskog sveučilišta. To su bila tri sata glazbe bogate motivima i originalnošću... Tri dobra sata, koliko je trajao jučerašnji koncert, znači samo od sebe veličinu rada. Rizzi je rad je više nego značajan, jer je znao glazbeno oslikati scene sa živošću boja i pokreta.«²⁷

»Il Popolo«: »Glazba B. Rizzija je potkrijepljena solidnim studijem. Njegova tehnika nije preveć reakcionarna. Njegova harmonijska podloga sakuplja sva stara iskustva i diže se među najrazboritije moderne stvaraoce.«²⁸

I na koncu »Città Nuova« izvješćuje: »Dirljiva je njegova smionost da uglazbi stihove velikog pjesnika D. Alighierija. Iz toga je proizašlo veličanstveno djelo širokog obujma i nečuvanog doživljaja.«²⁹ Ovo su samo neki djelomični citati iz dnevnog tiska koji pokazuju Rizzijevu umjetničku vještinu na širem glazbenom planu.

U instrumentalnoj glazbi koloristički deskriptivno opisuje u »Utiscima kiše« onomatopejski impresionističke doživljaje. Npr. kako kiša pljušti i sipi. U djelu »Kosiooci« se čuje metalno šuštanje kose pri košenju trave. Karakteristični su »Telegrafski stupovi«, »Ratni avioni« te »Radio« koji prenosi glazbu sa smetnjama.

U simfonijskoj slici »La Strega« (Vještica) umjetnik razvija misli na bazi nove, nabite, disonantne i osjećajne teorije pankordizma dokle je najviše moguće. Ovo je djelo teško izvoditi radi tehničkih poteškoća i naglašenih disonantnih načina.

U **liturgijskoj** glazbi Rizzi također unosi nova ostvarenja i tehniku, jer živi u klimi novog liturgijskog ukusa. Njegove mise dočaravaju univerzalnost Katoličke crkve. Uglazbio je 19 misa za različite svečanosti i prigode.

Inače u svim misama teče bogatstvo ritmike kao karakteristika umjetnika koji posjeduje moderno shvaćanje umjetnosti. Katkada izgleda da se protivi pojmu sakralne umjetnosti, pogotovo u onim misama gdje se ističu vokalne dionice i lirski osjećaji. Njegove melodije u misama, motetima i psalmima rađene su fino, detaljno i s lakoćom.

Opazamo da B. Rizzi piše za svoje vrijeme, za ljude dvadesetog stoljeća i pridonosi svoj udio

kršćanskoj civilizaciji ovog stoljeća. On brani vriednost novog — životom, idejama i sistemom. Takav čovjek se ne može smatrati nikakvim novatorom, sanjarom, niti na koncu konca smionim avangardistom bez ploda. Pogledajmo samo pregled njegovih glavnih djela:

- IL MISTERO DI S. CECILIJA, kršćanska drama u tri čina. Adaptacija za klavir i pjevanje, Venecija 1957. Orkestralna partitura, Venecija 1960.
- TRITTICO DANTECO, oratorij u tri čina. Adaptacija za klavir i pjevanje, Venecija 1956. Orkestralna partitura, Padova 1962.
- Il Santo, oratorij u tri čina za soliste, zbor i orkestar, Venecija 1957.
- SANTO FRANCESCO, oratorij u tri čina, za soliste, zbor i orkestar. Adaptacija za glasovir i pjevanje, Venecija 1956. Orkestralna partitura, Venecija 1961.
- VIA CRUCIS, oratorij za sole, zbor i orkestar, adaptacija za glasovir i pjevanje, Padova 1962.
- PAOLO DITARSO, posljednje veliko djelo — oratorij u tri čina, Padova 1966.
- I VANGELI DELLE DOMENICHE DI QUARESIMA, 6 malih oratorija za soliste, zbor i orkestar, Venecija 1960.
- IL CANTICO DEL SOLE, (poljski tekst) za sole, zbor i orkestar, Venecija 1960.
- CARNARO, (Kvarner) simfonijska poema u pet činova. Orkestralna partitura, Venecija 1960. Adaptacija za glasovir ili pjevanje 1956.
- POLONIA, simfonijska poema za veliki orkestar, mezzosopran solo i zbor.
- SUITE, za gudački orkestar, II izd. Padova 1961.
- STUPY TELEGRAFICZNE (Telegrafski stupovi) — Utisci kiše.
- IFALCIATORI (Kosiooci), impresija za orkestar, Venecija 1957.
- RADIO (prigodom smrti Markonija), simf. real. Venecija 1958.
- ABI DI QUERRA, simfonijska slika za orkestar, Venecija 1958.
- SAGRA IN POLONIA (Proštenje), impresija za orkestar, Venecija 1958.
- LA STREGA (Vještica), simf. slika za orkestar u pankordizmu, Venecija 1953.
- LA NOSTRA STELLA, impresija za orkestar, Venec. 1953.
- BOLLE DI SAPONE (Mjehuri od sapunice), za sekstet, Padova 1960.
- IL MISTERO DELLA PASSIONE, scenska panorama u devet slika raznih srednjovjekovnih autora s paratnjom Rizzija.
- VENEZIA NELLE SUE GUERRE E NELLA SUA POTENZA, glazba za jedan kratak film.
- SONATA PER PIANOFORTE, u pankordizmu, Venecija 1951.
- SONATA PER ORGANO, u pankordizmu, Venecija 1952.
- IL TRITTICO DELLA TRINITA (Stvaranje, Krist, Duh Sveti), za orgulje.
- NELLA MIA CELLA (U mojoj ćeliji), impresija za klavir, Padova 1921.
- CINQUE CANZONI MADRIGALESCHES, za 4 i 5 gl., Padova 1924.
- NINNA — NANNA MARINA, za dva glasa, solo i mješoviti zbor, Asiz 1957.
- LIRICHE, za klavir i pjevanje, Venecija 1960.

- GLI ANGIOLI DI FRATE ANGELICO, za tenor (ili sporan), violinu, violončelo i glasovir, Venecija 1950.
- MELODIA ED ELEGIA, za violinu i orgulje.
- BERCEUSE, za glasovir.
- IL LAMENTO DELL ANIMA, za glasovir i pjevanje.
- MELODIE SACRE — I i II vokalna antologija, Padova, 1950/58.
- REGINA MILITIAE, dvogl. misa, Padova 1962.
- DOMINICALIS, dvogl. misa, Venecija 1959.
- REGINA PACIS, dvogl. misa, Venecija 1956.
- S. MARIA GLORIOSA, trogl. misa, Venecija 1956.
- ANGELICA, dvog. i četverog. misa, Venecija 1956.
- MATER INVOLATA, trogl. misa, Padova 1961.
- CONSOLATRIX AFFLICTORUM, trogl. misa, Padova 1962.
- DEL ANNUNZIATA, dvogl. misa, Venecija 1956.
- SERAFICA, četverogl. misa, Padova 1949.
- TOTA PULCHRA ES, četverogl. misa, Padova 1954.
- BONE PASTOR, četverogl. misa, Venecija 1956.
- PIO X, šestieroglasna misa, Venecija 1968.
- VIRGO POTENS, peterogl. misa u pankordizmu, Padova 1950.
- PRO DEFUNCTIS, četverogl. misa, Venecija 1952.
- S. ANTONIO DOTTORE, četverogl. misa, Venecija 1961.
- QUATTRO MOTTETTI ED INNO, u čast sv. Bonaventure, trogl. zbor i orgulje, Padova 1945.
- RESPONSORI DELLA SETTIMANA SANTA, trogl., četverogl. i šestierogl., Padova 1953.
- QUATTRO MELODIE PER ASSOLI, Padova 1953.
- VESPERI, trogl., Padova 1953.
- MISERERE, četverogl., Padova 1953.
- MISERERE, četverogl., peterogl. i osmerogl., Padova 1956.
- TRE IMPROVVISAZIONI PER ORGANO, Padova 1957.
- SETTE COMPOSIZIONI PER ORGANO, Padova 1955.
- ANTIFONE FINALI DELLA BEATA VERGINE, Padova 1953.
- INNI DELLE FESTE, trogl., Padova 1953.
- IL CANTICO DELLE CREATURE, Padova 1961.
- PASTORALI, za 1 i više glasova, Venecija 1960.
- IMPROMPTU, za orgulje.
- ODPLYWO NARUBINOVE GODY (Rubinovo vjenčanje), za četierogl. muški zbor.
- KOSBA, za zbor, bariton, flauta i klavir.
- POKOJ WAM, za četierogl. i šestierogl. muški zbor.
- LA GOUTTE D'EAU (Kap vode), impresija za sole i glasovir.
- PANCORDISMO, novi razvoj tonalnog sistema, II izd., Padova 1954.

Mogle bi se još nabrojiti mnoge kompozicije s poljskim tekstom, a i zbirka narodnih popijevki s hrvatskim tekstom, kao i mnoge kompozicije

koje je poslao na razne akademije. Ali i ovo je dosta da se vidi plodnost ovog umjetnika na glazbenom polju.

Zaključak

Iz ovog prikaza života i rada Bernardina Rizzija može se reći da je bio istraživač. Poštivao je vrednote prošlih vremena i smjelo kročio u modernu glazbu na polju harmonije, otkrivajući veo novoga i lijepoga. Strastveno je ljubio tradicionalnu glazbu, a oduševljavao se otkrivanjem nepoznatoga.

Kad je B. Rizzi nastupio 1921. na umjetničku scenu sa svojim prvim djelom »CARNARO«, Schönberg je već stvorio svoju dodekafoniju. Klasični tonaliteta kao određen i čvrst sistem harmonijsko-melodijskih odnosa, koji gravitiraju zajedničkom cilju, gubi teren. Dapače, ranijom emancipacijom disonance, zatim tvorbom akorda bez terčne strukture i napokon pojavom pojmova bitonalnosti, politonalnosti i atonalnosti itd., tonalni i tradicionalni jezik gotovo je na izdisaju. Ta heterogenost, nestabilnost, stremljenja i razni pokušaji na polju harmonije i kompozicije svratili su pažnju Rizzija. U toj dezorijentaciji harmonijske znanosti vidio je Rizzi bezizlaznost i bezidejnost dosljedne primjene tih novih izražajnih sredstava. Tih je radio između dva rata. Postepeno je izgrađivao svoj umjetnički govor. Osjetio je da mora zidati na čvrstim starim temeljima novu zgradu. Težak je zadatak spasiti staro i graditi novo. Rizzi je tako odvažno došao do osobnog glazbenog govora u trećoj četvrtini našega stoljeća. On je predložio sistemom pankordizma rješenje da pomiri staro i novo.

Pankordizam spada u tonalni sistem, jer ima tonsku organizaciju, srodnost akorda, funkcionalnu vezu među njima (akordima) i ljestvicom. Ali, razumije se da je osnova u detaljima različitija od tradicionalnog načina glazbenog mišljenja.

U ovom članku prikazan je sistem u najkraćim crtama, bez zadržavanja na vrlo složenim dedukcijama, koje nisu bitne za globalno shvaćanje i razumijevanje ovog sistema. Možemo primijetiti da su glavne odlike ili karakteristike ovog sistema u više-zvučnosti svakog tona i promjenama akorda koji daju neslućene mogućnosti novih zvučnosti.

Akordi dura i mola, a napose mol-dura, imaju najviše mogućnosti kombinacija u pankordizmu. Enharmenija tonova daje tisuću načina jedne nove bogate glazbe.

Velike harmonije pankordizma imaju svoju moć u mnogim obratima kao i u neprekidnom vještom prelazju iz tonaliteta u tonaliteta, imajući na umu da basov ton, gdje god bio, stoji kao budni stražar i vodi konačnom cilju. Bogatstvo kromatike ne udaljuje od zamišljenog tonaliteta. Zato Rizzi govori: »Apsurdno je smatrati ovaj sistem atonalnim; neka se ne boje skladatelji da skladbu neće završiti u početnom tonalitetu. Naprotiv, s lakoćom će prijeći posljednje moderne sisteme, a obogatiti se kromatikom, enharmenijom i politonalnošću ovog sistema, koji daje pravu glazbu punu osjećaja i svjetlosti.«³⁰

Disonanca igra veliku ulogu u pankordizmu. Došla je do vrhunca u djelu »La Strega« ali ne bez osjećaja i zvučnosti. Ritmika je moderna, suvremena i raznovrsna, a njeno bogatstvo je crpio iz pulsa vremena, tempa života i općih životnih zbivanja. Također iz izrazito glazbenih nastojanja. Tehnika i civilizacija mijenjaju tempo i ritam života čovjeka pa tako i njegove glazbe.

U liturgijskoj glazbi je Rizzi odrazio svoju nutritivnu. Visoko naobražen teološki i glazbeno, prožet vjrom i pobožnošću, stvarno je doprinio ne samo na općem glazbenom polju nego i na posuvremenjenju liturgijske glazbe. Mnoštvom svojih dijela doprinio je barem jedan kamenčić suvremenoj liturgijskoj glazbi.

Rizzi se okušao na svim područjima instrumentalne i vokalne glazbe. Posebno je zapažen u oratorijima. Razvio je oratorij do maksimuma unijevši izražajne efekte pankordizma.

Promatrajući pankordizam općenito bilo bi neumjesno odbaciti ga ili potpuno negirati. Mogu se prihvatiti barem neki njegovi rezultati kao i reći neke zamjerke. Pankordizam kao svrha samom sebi, kao dosljedan način izražavanja, kojim bi muzičko djelo bilo napisano od početka do kraja teško bi se mogao prihvatiti i opravdati. Ali primijenjen, recimo, na podnesna mjesta i trenutke dramatske radnje, može i on obogatiti muzičku izražajnost neslućenim novim efektima i tonskim zbivanjima.

Na prvi pogled pankordizam izgleda težak sistem, iskonstruiran i cerebralan. To ne stoji. Rizzi govori o ulozi inspiracije, intuicije, unutarnje ponude i stvaralačke spontanosti.³¹

Možda će netko primjetiti izolaciju ovog sistema i nepoznavanje njegova autora kod većine ljubitelja moderne glazbe. Mnogi glazbenici ga poznaju u Poljskoj i Italiji, a neki se čak služe njegovim sistemom pankordizma. Ovaj prikaz imao je za svrhu da upoznamo velikog glazbenika koji se rodio u našim stranama. Otvorena je mogućnost da još više upoznamo (sprema se sveobuhvatno djelo o životu i radu B. Rizzija, od p. G. Luisetto, Padova) i istražimo koliko je rodni kraj sa svim svojim karakteristikama utjecao na njegov život i rad.

A sistem pankordizma, vjerujemo, neće nikada postati široko primijenjeno sredstvo u glazbenom izražaju, ali nije isključeno da će se pojedini kompozitori ovim sistemom okoristiti. Danas je glazba u krizi i velikom traženju novoga. Nerazboriti avangardisti traže originalnost pod svaku cijenu i tako padaju kao žrtve pomodarstva. A. Busoni veli: »Nerazboriti avangardisti i novatori počinju s nijekanjem i odbacivanjem onoga što postoji«. Rizzi je, naprotiv, trijezni avangardni skladatelj koji tradicionalne tekovine čuva i cijeni, a novo dodaje i razvija. Rizzi kaže: »Tko ne pozna staro, ne može graditi novo.« Dakle, Rizzi se nalazi u sredini između tradicionalista i modernista.

Na koncu, Rizzi je član Reda manje braće franjevača konventualaca. Ovaj Red je kroz povijest odgajao niz poznatih glazbenika, koji su obogatili glazbenu kulturu. Spomenimo samo neke: Porta, Mathel, Martini, Vallotti, Sabbattini, Lukačić i drugi³². Mirne duše njima uz bok možemo staviti pedagoga, profesora, skladatelja, dirigenta, otkrivača pankordizma Bernardinija Rizzija.

⁴ M. Enciklopedija, sv. I, Harmonija str. 626.

⁵ M. Enciklopedija, sv. I, str. 627. J. N. Tuljin.

⁶ M. Enciklopedija, sv. I, str. 18.

⁷ Sifraža za akorde je »ak«, a za intervale »a«.

⁸ M. Enciklopedija, sv. I, str. 628.

⁹ Usp. Fabijan Rajič, Pankordizam Bernardina Rizzija, Diplomatska radnja, Zagreb, 1971, str. 5-6.

¹⁰ B. Rizzi, nav. djel. str. 7.

¹¹ M. Enciklopedija, sv. II Temperirani sistem, str. 706.

¹² Codazzi Andreoli, Maiale di Armonia, str. 29. Milano 1911.

¹³ B. Rizzi, nav. djel. str. 7-8.

¹⁴ Za velike intervale i akorde nemamo prikladna imena, a da ne uzimamo talijanske služiti ćemo se brojevima + »ak.« (=akord) i »a« (=interval).

¹⁵ Usp. B. Rizzi, nav. djel. str. 7-8.

¹⁶ Rizzi: »Možda je ovdje tajna gdje se može usavršiti čitava klavijatura temperiranog sistema.«

¹⁷ B. Rizzi, nav. djel. str. 10-11.

¹⁸ Usp. B. Rizzi, nav. djel. str. 12.

¹⁹ Vallotti Francesco Antonio, franj. konv. talij. komp., muzički teoretičar, pedagog i orguljaš. (Vercelli 1697 — Padova 1780). Najvrednije je njegovo teoretsko djelo: »Della scienza...« (s uvodom i komentarom B. Rizzija novo izdanje 1950.) Usp. M. Enciklopedija, sv. II, str. 749 i Messaggio di S. Antonio, Padova 1950. Inače Vallottija nazivaju: »Ili piu grande fra gli armonisti italiani.« Glasoviti Tartini naziva ga »compositore eccellentissimo e vero maestro dell arte.«

²⁰ Usp. B. Rizzi, nav. djel. str. 15-21.

²¹ B. Rizzi, nav. djel. str. 25-28.

²² B. Rizzi, nav. djel. str. 22-23.

²³ B. Rizzi, nav. djel. str. 25-26.

²⁴ B. Rizzi, nav. djel. str. 28-29.

²⁵ B. Rizzi, nav. djel. str. 48.

²⁶ A. Tosto, nav. djel. str. 8-9.

²⁷ »Momento sera« 1. nov. 1960. god.

²⁸ »L'Osservatore romano« 2-3 nov. 1960.

²⁹ E. Mont. »Il Popolo« 2. nov. 1960.

³⁰ »Città Nuova 30. nov. 1960.

³¹ Usp. F. Rajič: Pankordizam Bernardina Rizzija, dipl. radnja, Zgb. 1971. str. 22.

³² Usp. F. Rajič: Pankordizam Bernardina Rizzija, dipl. radnja, Zgb. 1971. str. 22-23.

³³ Ova imena se mogu naći u svakoj glazbenoj enciklopediji.